

Székesfehérvár nevééről meg a szík szó eredetéről.

Szabó T. Attila Székesfehérvár nevééről azt írta néhány évvel ezelőtt (MNY. XXXVI:258), hogy abban nem „Stuhl” jelentésű *szék* szavunk van, illetőleg nem az abból alkotott *székes* („residential”) szavunk, hanem — úgymond — „szinte kétségtelen, hogy a *Székesfejérvár* \in *Székesfehérvár* név a XVI—XVII. század folyamán a vízrajzi viszonyokat jelző *székes* „lutosus, sumpfig” köznévnél a város régebbi *Fejérvár* alakjához való hozzáragasztásával keletkezett. Bár mai nyelvhasználatunkban — így folytatja — „a *Székes-előtag* a város királyi székhely voltára utal, a régiségben a városnév ezt jelenthette: *Mocsár-* vagy *Mocsarasfehérvár*.”

Szabó T. magyarázatját hamarosan megcáfolta Fekete Lajos (MNY. XXXVI:316), Hadrovics László (MNY. XXXVI:318) és Csonkás Mihály (MNY. XXXVII:106). Szabó T. említett helynév-magyarázatjának rámutattak arra a módszertani hibájára, hogy nem ügyelt a tárgyalt magyar helynévnek idegen nyelvű régi fordításaira. Székesfehérvár német neve már a XV. században is az volt, ami ma: *Stuhlweissenburg*; tehát abban a *Székesfehérvár*-ban a *Székes*-szónak alapszava bizonyosan az a *szék*, melynek jelentése „Stuhl”, az a *szék*, melyre ráül a király, nem pedig az a *szék* \in *szík*, melyről a *székes* vagy *szíkes* tavakat elnevezték *Szék-tó*-nak vagy *Szík-tó*-nak.

Szabó T.-ot már az is megőhatta volna *Székesfehérvár*-nak a *szék* \in *szík* szóhoz való hozzákapcsolásától, ha nyelvjárásainknak a kérdést illető hangtörténetével számolt volna. Ugyanis — hogy az ő szavaival éljek — a „vízrajzi viszonyokat jelző *székes*” szónak van is, volt is *szíkes* változata, de *Székésfehérvár*-nak nincsen, nem is volt *Szíkesfehérvár* változata. Épúgy a „Stuhl” sem *szík* nyelvjárásaink emlékeiben. A Bécsi Codex is így írja: „zék”, ennek kiejtése pedig *szék* volt, alsófokú hosszú *ê*-vel: A XV., XVI. századi *szék* alakból pedig — a magyar hangtörténet tanúsága szerint — szabályszerűen középfokú hosszú *szék* alak lett, de nem lett annak független hangváltozással *szík* változata. Olyan hangtani különbség van *Székésfehérvár* és a „vízrajzi viszonyokat jelző” *székes* \in *szíkes* között, mint a „coelum” *ég* és az „ardet” *ég* \sim *ig* között, a „musca” *légy* és az „esto” *légy* \in *líg* között, a *hét* és a *rét* \sim *rit* között, a *szén* és a *vén* \sim *vín*

között stb., stb. Már Melich János is megírta egy emberöltővel ezelőtt (MNY. XI:96), hogy: „A *szék* ‚stuhl, bank‘ szó . . . eredetileg *ê*-vel hangzó szó, a melynek nincsen *szik* alakváltozata, még Debreczenben sem.” „A *szik*(só)-beli *szik* és a *szék* ‚bank, stuhl‘ sem lehet azonos.”

Az erősen í-ző Sylvester (Horváth János figyelmeztet erre) „*Székesfejérvár*”-t mondott nem pedig *Szikesfejérvár*-t — 1538-ban. (Gramm. 20). (E helynév kormeghatározását Szabó T. e kijelentéssel kezdte: „Ilyen jelzősalakban a rendelkezésre álló forrásokból a város nevét előbb rölr, mint a XVII. század vége, nem tudom kimutatni.”) Helynevek magyarázásában különösen fontos a hangtörténet és a régi alakváltozatoknak összegyűjtése. Tinódi is „*Székösfejérvár*”-t ír!

Hogy a „*Stuhl*” jelentésű *szék*-nek nem volt *szik* változata, azt a Nyelvtörténeti Szótárnak és Czuczor-Fogarasi Szótárának helyes összevetéséből is meg lehetett volna állapítani.

Válasszuk tehát el *Székésfehérvár* nevét a *szék* ~ *szik* szótól, még pedig ne csak akkor, mikor *Székésfehérvár* nevét akarjuk megfejteni, hanem akkor is, mikor a *szék* ~ *szik* szóét akarjuk.

Én most ez utóbbit akarom.

1936-ban (Szegedi Füzetek III:87) „a *láp* szó eredeté”-ről írlomban evvel kezdtem: „Ha a *cserény*, vagy *darvadoz*, vagy *róna*, vagy *hiedelém*, vagy *hit*, vagy *láp* szó eredetéig akarok hatni, fölteszem azt a kérdést: tulajdonképpen mi is az a *cserény*, *darvadozás*, *róna*, *hiedelém*, *hit*, *láp*.” Utána így folytattam: „A *láp* szó eredetét kutatva ne elégedjünk meg jelentése felől annyival amennyi köztudomású.” És rámutattam arra, hogy a *láp* köznévi jelentése nem ‚mocsár‘, hanem ‚úszó sziget‘, azonkívül ‚tutaj‘, s ez alapon ilyen módszertani megjegyzést tettem: „ha észrevevessük, hogy egy szó két vagy több különböző tárgynak, fogalomnak a neve, ez nagyon biztossá teszi szófejtő munkánkat, mert hiszen akkor már tudhatjuk, hogy a közös név eredetileg a közös jegynek volt magyarázója. Mivel az ‚úszó sziget‘ és ‚tutaj‘ közös főjegye az, hogy mind a kettő a víz színén áll vagy jár, ebből az következik, hogy a *láp* szó eredeti jelentése ez volt: ‚víz színén álló vagy járó.‘

Ezt a módszert alkalmaztam a *Hintó*-mező előtagját tévő *hintó* szó magyarázásában is (Mészöly: NNyv. I:225); alkalmazzuk ezt a *szék* ~ *szik* szóra is.

Köztudomású, hogy a *szék* ~ *szik* szónak mai irodalmi nyelvbeli jelentése ‚Sodaerde‘, a *székes* ~ *szikés* pedig ‚soden, reich.‘ Czuczor-Fogarasi szerint a „*szik* vagy *szik*. . . megfelel némileg a latin *natrum*, különösen pedig a kereskedésben ismeretesh *soda* szónak, másképen: *sziksó*.” A „*szikés*, *szikés*” pedig ugyanott: „*szikkel*, *sziksóval* vegyes, *sziksót* tartalmazó”. Az is

tudott dolog, hogy a Nagy Alföldön — egykori nevén Mezőföldön — *Szék*; *Szik* néven a sík határhán azokat az elterült, sekély vízmedreket nevezik, melyek legtöbbje nyáron félig-meddig vagy egészen is kiszárad, s ahol a víz letakarodik róluk, kiveri őket a *szék-só*, *szik-só* v. *szik-só*. Ez a *szik-só* tehát nevét az alföldi vízmedrek, vízállások *szék* ~ *szik* nevétől kapta. Tele van a Nagy Alföld *Szék-tó*, *Szik-tó* nevű tavakkal, azok körül ma is söprögettik a *széksót* ~ *szíksót*, mint tették ezt négyszáz évvel ezelőtt is a Gyöngyösi Szótártöredék bizonyossága szerint, mely (742) a *spuma nitri*-t, azaz a *szik-sót* így magyarázza meg: „az széeknek, kivel lugot csinálnak az Mezőföldön, a tajtékja.“ (L. Mészöly: Szegedi Füüz. I:9.). Sőt már az 1086-i Bakonybéli Oklevélben olvashatjuk: „Per a l u e u m s a l s u g i n i s q u e d i c i t u r s c e q u“ (olv. *Székü* = mai *Szék*). Ez az „*alveus salsuginis*“ olyan régi magyar földrajzi név latin fordítása, melynek XVIII. századi, illetőleg mai alakja a *Sós-szék* vagy *Só-szék*.

Ma már azt hinné az ember, hogy a „*Soda*“ jelentésű *széksó*-tól ~ *szik-só*-tól vette nevét a sok *Szék-tó* ~ *Szik-tó*, pedig megfordítva történt. Az *akna* sem az *akna-só*-tól vette a nevét, s az *akna* nem jelent „*só*“-t csak egyik fajta sónak lölöhelyét. A *szik-só* olyan összetétel, mint az *aknasó* (MTSz.). Nem „*Soda*“ volt a *szék* ~ *szik* eredeti jelentése sem, hanem mint az 1086-i adat is mutatja: „*alveus*“, „*vízmeder*“, „*álló- vagy folyóvíznek feneke* — *vízával vagy víze nélkül*“. Kétségtelenül bizonyítja ezt az is, hogy Hódmezővásárhely határában ugyanazt az alföldi tavat említik a régi mappák *Gémes-Szék*-nek v. *Szik*-nek is, *Gémes-Fenek*-nek is. (L. Bodnár Béla: Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza 19. l.). Kalotaszegen meg kaszáló nevéül megtaláljuk azt is, hogy: *Mátyásszék*, azt is, hogy: *Mátyásszékfenék*. (Szabó T. közli az Erdélyi Tudományos Intézet 1940—41-i Évkönyvében a 246. l. — Kár, hogy a közlés módszere miatt nem tűnik ki, hogy vajjon e g y a z o n h e l y n e k n e v e - é a z a k e t t ő ?) Az alföldi mezőket nemcsak *székek*, hanem *fenek*ek is sűrűn tarkítják; különösen a lecsapolások előtt volt ez így. Az alföldi *fenék* a Magyar Táj-szótár szerint: „*vízjárta hely, amelynek mélyedéseiben a víz az áradás visszavonulása után is meg szokott állani*.“ S ha megfontoljuk azt, hogy ugyanannak a tónak lehetett neve *Gémes-Szék* ~ *Gémes-Fenek* is, akkor már megállapíthatjuk azt, hogy a *szék* ~ *szik*-nek, mint *k ő z n é v n e k* — rétségi tájak színére alkalmazva — az lehetett az eredeti jelentése, hogy „*meder*“, „*vízfenék*“. Nem értheték egyet abban Szabó T.-val, hogy lett volna a magyar nyelvben „*lutosus*, *sumpfig*“, azaz „*mocsaras*“ jelentésű „*székes k ő z n é v*“. Hiszen akkor a *fenék k ő z n é v i* jelentése is az volna, hogy „*mocsár*“.

Fejérvármegyében van Székesfejérvár,
De régi hírében fogyatkozott immár —

de lám, „régí híré“-t még a Kis Tükör is vallja. Azt vallja a „Székes“ is: szent királyok székének emléke az, nem mocsáré, sáré. Szabó T.-ot a „székes“ szó köznévi jelentésének megállapításában a tévedéstől még jobban megőrizhette volna az, ha figyelemre méltatta volna a *szék* \sim *szik* szónak valamennyi jelentését. Ha a helynevekbeli *szék* \sim *szik* szónak köznévi jelentését akarjuk megfejteni, akkor helytelen módszer csupán azt figyelniük jelentéstani szempontból, hogy a *szék* \sim *szik* szó miféle földrajzi fogalom tulajdonneve (így tett a romániai Draganu és a vele vitatkozó Szabó T.), hanem azt kell először is megfigyelniük nyelvelmékekben és nyelvjárásokban, hogy köznévi mivoltában mely fogalmak neve a *szék* \sim *szik* szó. Isméllem: „ha észrevesszük, hogy egy szó két vagy több különböző tárgynak, fogalomnak a neve, ez nagyon biztossá teszi szőfejtő munkánkat . . .“ Már pedig nemcsak a föld színén van *szék* \sim *szik*, hanem van *szék*-e \sim *szik*-e a tojásnak is — belül a sárgájában a csírája —, van *szék*-ük \sim *szik*-ük a magoknak — ezeknek is belül a csírájuk —, van *szék*-e \sim *szik*-e a diónak is — tudniillik a béle —, van *szék*-e \sim *szik*-e bodzának is — ennek is a béle. Czuczor-Fogarasi szerint a *szik* egyik jelentése: „a növények szárának, ágainak kellő közepében végig nyúló többé-kevésbé szívós, rugalmas belformú test.“

Most megint hadd mutassak rá egy többször jó véggel megjártam szőfejtő útra. Ugyancsak a *láp*-ról szóló cikkemben hangoztattam már, hogy „valamely szó eredeti jelentésének megállapításában a szőfejtőnek nemcsak az segít, ha egy szó több fogalom neve, hanem az is, ha egy fogalomnak több neve van. (L. Mészöly: Szeg. Füv. III:97.)

A „Mark des Baumes“ fogalmat pedig — mint láttuk — nyelvünk nemcsak a *szék* \sim *szik* szóval nevezi meg, hanem a *bél* szóval is. Ez is nyelvi maradványa annak a régesrégí világnak, melyben az ember minden Isten-teremtésében és maga alkotmányában önmagát látta, más mindennek tagjaiban önmaga tagjait. A hegynék is lábát, farát, derekát, hátát, homlokát látta, a korszónak is talpát, hasát, csőcsét, száját, fülét. Sőt belet is látott a maga szerkesztette alkalmatlóságok belső részeiben is: ezért mondja a nép ma is a szekér egyik belső alkotórészét bél-fának. Ezért mondja ugyanazt vidékenként juh-fának is; hiszen tudjuk, hogy a *jonh*-a > *joh*-a, *junh*-a > *juh*-a is egy szintén belső, középső testrésznek, a „szív“-nek egyik régi neve. Az Ó-magyar Mária-síralomban az, hogy „én szívemnek belső búja“, még így van: „én junhumnok bel búja . . .“

A szekér bél-fájáról visszagondolva most az élőfa bel-ére, okkal így okoskodhatom:

Ha azt a szekérrészt, melyet *bél*-nek nevez a nyelv, nevezi, szív'-et jelentő szóval is, akkor a fának azt a részét is, melyet szintén *bél*-nek nevez, szintén megnevezheti, szív'-et jelentő szóval is; tehát valószínű, hogy ha a nyelv a fa b e l s ő részét nemcsak *bél*-nek mondja, hanem *szék*-nek, *szik*-nek is, akkor az a *szék* ~ *szik* szó eredetileg szív'-et jelentett.

De mi is a *szív* szó eredete és hangtörténete?

Uráli eredetű: megvan mind a szamojéd, mind a finnugor nyelvekben. A hozzánk legközelebb rokon vogulban: *szim*. A mai vogulbeli szóvégi (labialis) *m* hangnak a magyarban sok esetben (dentilabialis) *v* hang felel meg, s ez a *v* hang el is veszhet a szó végéről. Így a vogul *nem* (Name) a magyarban *nev* > *név*; a vogul *lëm* (Suppe) a magyarban *lev* > *lév* > *lé* (így veszett el az olasz eredetű *rév* szónak is *v*-je a régi és nyelvjárási *-ré* alakban), — a vogul *nyeləm* (Zunge) a magyarban a nyelvmlékek kora előtt **nyelöv* ~ **nyelöv* ~ **nyelűv* > **nyelöv* ~ **nyelűv* lehetett, s ebből lett a XV., XVI. századi nyelvmlékekből jól ismert *nyelő*, *nyelű* alak. A **nyelöv*: *nyelőve* > *nyelve*-féle ragozásból a *nyelve*-féle ragozású alakok megmaradtak később is, mikor már a ragtalan töből elveszett a *v*: *nyelő* ~ *nyelű*. Amint ma is mondjuk, hogy *jenyő*:*jenyve*, *tetű*:*tetve*, úgy mondták a XV., XVI. században azt, hogy: *nyelő*:*nyelve* vagy *nyelű*:*nyelve*. Úgy vonódott aztán el a *nyelv-e*-féle ragos alakból a *kez-e*, *szēm-e* stb. analógiájára a mai *v-s nyelv* ragtalan tő. A ,cor' jelentésű vogul *szim*-nek tehát pontos megfelelője a régi magyar nyelvben nem *szív*, hanem *v* nélkül *szí* ~ *szű*. Ezt a *nyí* ~ *nyű*: *nyíve* ~ *nyűve*, *nyíves* ~ *nyűves* módjára így ragozták, képezték: *szíve* ~ *szűve*, *szíves* ~ *szűves*, és az efféle alakokból vonódott el a mai *szív* alak. A *könyv* és *enyv* is ilyen elvonás eredménye; a XV. században még *könyő* ~ *könyű*, *enyő* ~ *enyű* volt a ragtalan nominativus.

Egyszóval a ,cor' jelentésű vogul *szim*-nek épúgy pontos megfelelője a mai *szív*, mint a régi *szí*..

A *szív*-nek régi *szí* alakjától a ,szív' jelentésű *szik*-ig már csak egy ugrás — de ezt sem akarom az olvasóval vaktában megtétni. Ráemlékeztetem arra, mit írtam testrészneveink alaktanának egyik ugorkori jelenségéről (NNyv. III:89):

„Az ugorkori primitív ember az önmaga részeit is mint önmagának kedveseket a kedveskedő értékű finnugor eredetű *-k* diminutív képzővel szokta emlegetni — így tesz ma is a vogul. — Vogulúl a ,lélek' = *lil*; mikor pedig a vogul a maga (neki kedves) lelkét emlegeti, ama *-k* képzővel így mondogatja: *lilikəm* — ez szerkezetében teljesen azonos a magyar *lelkēm*-mel. Vogulúl a ,torok' = *túr*; mikor pedig a vogul a maga (neki kedves) torkát emlegeti, ama *-k* képzővel így mondogatja: *turkəm* — ez meg szerkezetében teljesen azonos a magyar *torkom*-mal . . . A

vogulban — mint látjuk — még ma is megvan a *-k* képzőtlen *lil*, *túr* nominativus, azonban a magyarban ama finnugor *-k* képző a kedveskedő értékét az ó-magyar kor folyamán elvesztve, teljesen összeforrott az alapszóval, ma már nincsen *Seele*‘ jelentésű *lél* nominativus . . . s nincsen *Kehle*‘ jelentésű *tur*, *tor* nominativus, . . . hanem csak *lélék* (*Seele*), *torok* (*Kehle*) szavunk van, s ezekben már nem érezzük a *-k* képzőt, nem érzünk kicsinyítő vagy kedveskedő értéket“.

Ha mármost a vogul *túr* *Kehle*‘ mellett van *turkəm* ‚mein Kehlichen‘, akkor a vogul *szim* ‚Herz‘ mellett is kell lennie *szim-kəm* ‚mein Herzchen‘ alaknak — van is: „teri-pákw mány *szim-kəm* = fenyőtohoz kis szivecské” (Munkácsi: kézirat P/46. Akad. és VNGy. IV:I:423), „*szimkən* = szivecské” (Uo. P/27). Amint meg a vogul *turk-* *Kehlichen*‘ tőnek megfelel a magyar *torok* *Kehle*‘, úgy a vogul *szimk-* *Herzchen*‘ tőnek megfelel a magyar *szik* (= Herz). Tehát ha a *fa-béle* és a *fa-szike* nem bizonyítaná is, hogy volt a magyarban *Herz*‘ jelentésű *szí* ~ *szik* szó, akkor is ki tudnánk következtetni a vogul *szim* ~ *szimk-* alakokból.

De jól tudom én, nyájas olvasó, hogy nehezen fér fejedbe, hogy kedvesed *szíve* meg a bodzabél egyazon képzet alapján egytestvér szavakkal neveztessek. Ezért a már kétszer bizonyítottat még harmadszorra is bizonyítom. Hogy a bodza *szike*, hogy a *fa-szike* csakugyan a *szí* ~ *szív* szóval közös eredetű, azt a maga becsületes együgyűségében még közvetlenebbül is vallja a vogul nyelvnek ez a szava: *jiw-szim*. *Jiw* azt jelenti, hogy ‚fa‘, *szim* — ezt már tudjuk: ‚szív‘; a *jiw-szim* összetétel pedig, mely szóról-szóra ‚fa-szív‘ volna, értelem szerint azt jelenti, hogy ‚fa-bél‘ azaz ‚fa-szike‘ (VNGy. IV:I:388). Tehát a vogul a ‚fa-sziké‘-t a ‚fa-szív-ének‘ nevezi — a *szí* ~ *szik* (= szív) harmadszori bizonyosságául! A ‚szíktelen nyírfá‘ vogulúl „s z i m t á l z á p z e - j i w” azaz szóról-szóra: ‚s z í v t e l e n nyírfá‘. (VNGy. I:70.) Sőt nemcsak a vogulban van ez így, hanem az osztjákban is, a permi nyelvekben is — de talán már el is hagyhatom a negyedik, ötödik stb. bizonyítékoit. . .

Talán azt sem kell már mondanom, hogy ami a ‚fa-szike‘ megfejtése, ugyanaz a ‚dió-szike‘, a ‚magok szike‘, a ‚tojás-szike‘ megfejtése is. Mindenik a bel-sejében van valaminek. A vogulban is nemcsak *jiw-szim* van, hanem *nyány-szim*: ‚kenyérbél‘ és *taul-szim*: ‚toll-bél, toll-lelke‘ is (Munk. kézír. 23/a és 1/b). És amint mondják a magyarban azt, hogy a ‚geszténye szike‘, úgy mondják azt is, hogy ‚geszténye szíve‘, s amint mondják a dió belére azt, hogy *szike*, úgy mondják a görög dinnye béle közepére azt, hogy *szíve*. (Baja, Szeged.) Így egyezik a vogul *szim* és magyar *szív* és *szik*. A babnak is a *szike* a Duna-Tiszaközén a bab *szíve*. Az Ormányságban is *szíve* az, ami máshol

széke ~ *szíke*. „Ágnak, vastag fának a legközepe“. „*Szíve* van a gyöngye, sarjadzó növénynek . . . Elcsípem a *szívét*: nem fölfelé tör többé, hanem oldalágakat hajt.“ (Ezeket Kiss Gézától tudom.)

A vese tájáról hasítják ki a *vese*-pecsenyét. A ló *szíve* ~ *szüve* > *szüve* táján levő rész a ló *szügye*; ez a *szív* régl szű változatának -gy képzős alakja. A tehén *szíve* táján van a tehén *szegye*; ez a *szív* egykori *szé* változatából lett szintén kicsinyítő képzővel. A „Herz“ jelentésű régi *szí* mellett olyan változat volt a **szé*, mint a *ri-ni* ige mellett a *ré-ni* ige. S ebből a **szé*-ből a *szik* mellett olyan változat a *szék* (növények és magok *széke* vagy *szíke*), mint a *gyík*-nak is van *gyék* változata, a *kék*-nek meg *kík* stb. A -k képzőből a magyarban nem egyszer -g lett, például a *gyalog*, *balog*, *nyerég* esetében; az állattestresznév végső g-jéből pedig a harmadik személyrag előtt *gy* válhat. Így mondják a tehén vulvája helyett szépítésből: tehén *möge*, *mège* > *mégge* (azaz: hátulja). Így lett a tehén **széke* > **szége* > *szegye* és a ló **szüke* > **szüge* > *szügye*. (A *szükség* szó is a *szí(v)* származéka — de erről más alkalommal!)

A *szik*, mint például a *nyír* ige is, némely vidéken elülső hangzós ragokat vesz föl: „nyír-je meg“, „szik-je v. szik-e“; más vidéken hátulsó hangzósakat: „nyír-ja meg“, „szik-ja“. A -ja személyrag eredetibb alakja -a volt: eredetibb a „kar-a, vastag-a, csillag-a“ s későbbi ezeknél a kar-ja, vastag-ja, csillag-ja. A *szikja* > *szikja* alak helyett is régebben *szika* > *szika* alaknak kellett lennie. A *szí*-szókezdet meg könnyen válik a magyarban *ci*-vé; példa erre a sok közül: *szigorú* > nyj. *cigorú*, *szikkad* > nyj. *cikkad*. Ebből meg az következik, hogy a *szika* alakból lehetett *cika*.

Ha tehát van nyelvünkben a z o n o s j e l e n t é s ű *szikja* és *cika*, akkor ez a két szó azonagy szónak kétféle változata.

Már pedig a Magyar Tájszótár szerint „káposzta-*szikja* = káposzta torzsája a rajta levő apró levelekkel együtt“, s a „káposzta-*cika*“ is szóról-szóra úgy: „káposzta torzsája a rajta levő apró levelekkel együtt“. Tehát az erdélyiek kedves törve-borsó-izesítője, a *cika*, nem más, mint a *szik* szó személyragos alakja, még eredetibb fokon pedig a *szí(v)* diminutív -k képzős származéka. A *cika* is épügy b e l -sejében, közepében van a káposztának, mint a fabél a fának, a dióbél a diónak, a *szíve* a görög diny-nyének és az emberi testnek. Kunszentmiklóson is a káposztának *szíve* az, ami máshol *szikja*, *cikája* — bizonyosságúl a *szik* és *cika* szó *szív*-ből eredtének. Helyeslem tehát Horgernek azt a régi megállapítását, hogy „a *szikja* szó nem lehet egyéb, mint a *szék* szónak . . . önállósított, birtokos személyragos alakja, vagyis elvonás a gyakran használt *káposzta szika* birtokos szerkezetből.“ (MNy. XI:122. és l. ETSz.)

Kanyarodjunk most vissza a *szék*-tavak- ~ *szik*-tavakbeli és *szék*-só ~ *szik*-sóbeli *szék*- ~ *szik*-hez.

Az alföldi síkokon a *székek* és *fenekek* tárgyi hasonlósága s Hódmezővásárhelyen a *Gémes-Szék*-nek és *Gémes-Fenek*-nek tulajdonnévül való azonossága nyilván bizonyítja, hogy a *szék*-nek, *szik*-nek eredeti köznévi jelentése nem lehetett az, amit a nyelvtudósok — ahány annyiféle — eddig belemagyaráztak. Nem lehetett valamiféle „só” — mint Munkácsi kiszótárkodta (Nyr. XXIX:104 és KSz. I:48); nem lehetett „határolt terület” — mint Sebestyén Gyula utána kontárkodta (Nyr. XXVIII:467). Szabó T. mocsár-föltevésének elhibázott voltáról már szóltam.

Ismétlem azt a megállapításumat, hogy a rétségi *szék*-ek ~ *szik*-ek köznévi értelem szerint már a magyar nyelv történelmi kora óta „alveus”-ok, „vízmedrek”, „vízfenekek” voltak. Ez a jelentés összeegyeztethető a *szék* ~ *szik* szónak többi jelentésével; azok szerint a *szék* ~ *szik* már a magyar nyelv történelmi kora óta csupa olyan tárgyakat jelöl, melyek valaminek a belsejében a közepében vannak. (Tojásnak, magnak, fának, bodzának, káposztának széke ~ szíke stb.) Már pedig tónak, folyónak is a medre, a feneké csakugyan a belseje, a közepé. A zürjénben a *szív* megfelelőjének származéka az „Eidotter”-en, „Samenkern”-en, „Herz in der Frucht”-on kívül azt is jelenti általában, hogy „Inneres” (Uotila.) A vogul a „belseje kivett üres ladiokská-t” „szíve kivett”-nek mondja (VNGy. IV:I:69), a „vas belsejű” puskát és ágyút „vas szívű”-nek (Uo. IV:I:123 és I:125.)

Természetes, hogy ha valamennyi jelentésű *szék* ~ *szik* szavunk azonos, akkor valamennyi *szék* ~ *szik* szavunk a *szí(v)* szó származéka. Az tehát a *Szék-tó* ~ *Szik-tó*-nak *szék* ~ *szik* előtagja is. A többféle *szék* ~ *szik* eredetibb „szív” jelentését világosan mutatta a vogul nyelv (*jiw-szim*, *nyüny-szim*, *taul-szim* stb.). A „meder”, „vízfenek” jelentésű magyar *szék* ~ *szik* eredetibb „szív” jelentését is a vogul nyelv mutatja; ugyanis mind folyó, mind álló víznek a „medré”-t is a vogul épülő *szim*-mel, a mi *szív* szavunk megfelelőjével nevezi meg.

Igy mesélik el a vogulok, hogyan tanította vejszével halászni a világ elejekor élő embereket a mesebeli „öreg ember” (VNGy. I:133): „Most vesszőgyalmot csináltak. Vesszőgyalommal való gyalmozásuk közben amint az Ob közepére néznek, hát ím egy öreg ember szakállát az Ob medrében” (vogul eredetiben: „*Ász-szimtő*”) „ennek egész szélteben széteresztette. Az öreg ember szakállából vejsze (halászó-sövény) támadt. Immár kecéző ember-kecézik, hálóvarsával halászó ember hálóvarsával halászik; lebocsátván hálóvarsáját tokhalat üt, nyelmalazacot üt, mukszunlazacot üt.” Ime! Az Ob (=Ász) vízzelteli medrét „*Ász-szim*”-nek azaz „Ob-szív”-nek mondja a vogul. A *szim-tő* = „mederben” alakon a *-tő* ugyanaz a helyhatározó rag, mely a

magyar *Kolozsvár-t* helyhatározón van.) És amint van a vogulban *Ász-szim*, úgy van *já-szim* is, *szjáriszj-szim* is. *Já* a *Berek-jó*-beli régi magyar *jó* 'Fluss' megfelelője, *szjáriszj* jelentése pedig 'tenger'. Tehát a vogul *já-szim* eredeti jelentése 'folyó-szív', a *szjáriszj-szim*-é: 'tenger-szív', földrajzi köznévről pedig azt jelentik, hogy folyónak, illetőleg tengernek vízzel teli medre, közepé. (Munk. kézír. 14/d., S/55 Akad. és VNGy. IV:1:391.) A Kalevala is (3:221) a 'tengernek legmélyebb helyé'-t *szüen-vēszi*-nek (syän-vesi) azaz 'szív-víz'-nek mondja — majdnem 'szik-víz'-nek.)

Tehát a vogul *szjáriszj-szim* és *já-szim*, *Ász-szim* bizonyosága szerint is a vízállások, vízmedrek, fenekek *szék* ~ *szik* névének s a *Szék*-pataka-féle folyónevekből *Szék* ~ *Szík* szónak is legeredetibb jelentése ugyanaz volt, ami a vogul *szim* ~ *szimk*- szóé, tudniillik: 'szív', 'szívecske'.

Ezt tudván ne csodálkozzunk azon, hogy van az országban — Tagányinak Szabó T. idézte szavai szerint — „számos *szék* és *székes* helynév, ahol a talaj minősége miatt *széksó* jelenlétére gondolni nem lehet“. Nemi minden vidék *szék*-nek vagy *szik*-nek nevezett vízmedrei termették meg a natriumot. Tehát ha ilyen vidékből *Szék* nevű tóról vagy folyóról hallunk, akkor azt olyan eredetű, etymonú 'folyónévnek' kell tartanunk, amilyen például a vogul-földi — egyik nyelvjárársbeli — *Jê-öntar*, melynek jelentése „Folyó-meder“ (VNGy. IV:2:435). Abból a XVI. századbeli szótárból, melyet már idéztünk, régesrég alfldi szokásnak látszik a szíksó gyűjtése. Leginkább ott keletkeztek a *ezékek*-nek nevezett vízállásoknak apadtával, száradtával a *széksós* részek, a *széksós* földek, rövidebben: a mai értelmű *székes*, *szíkes* földek.

Szabó T. az Oklevélszótár adatai alapján, melyeket megtöltött több, leginkább maga gyűjtötte adattal, úgy akarta megállapítani a *szék*, *székes* ~ *szik*, *szíkes* eredeti köznévi jelentését, hogy már az oklevelek szövegéből is kiolvasta azt, amit a csiki *Székaszópataká*-nak helyrajzi viszonyaival is bizonyított-nak lát, hogy tudniillik a *szék* köznévi jelentése 'palus', 'mocsár' volt. Ugyanis a *Székaszópataka* is „több helyt selymées (mocsaras) helyen megy át“ (MNY. XXXV:173), a régi oklevelek pedig *stagnum*-nak, *palus*-nak, *loca paludinos*-nak emlegetnek *Szék*, *Szék-lok*, *Szík-tó*, *Szék-fő* nevű helyeket és *rivulus*-oknak *Szék-patak*-okat. De ha ilyen okból, hogy 'palus' egy-egy *Szék*, az következne, hogy a *szék* köznévi jelentése 'palus' volt, akkor abból meg, hogy más *Szék*, *rivulus*-nak a neve, az következne, hogy mégsem 'palus', hanem 'rivulus' volt a *szék* köznévi jelentése, abból meg, hogy az 1086-i *Szék-kü* (értsd: *Szék*) 'alveus' (= meder)-nek a neve, az következne, hogy a *szék* köznévi jelentése sem nem 'palus' azaz 'mo-

csár', sem nem 'rivulus' azaz 'patak', hanem 'alveus' azaz 'meder' volt — amint a vogul nyelvből teljes bizonyossággal ki is tűnik. Az persze természetes, hogy mind a lacusok, mind a rivulusok, mind az alveusok környéke lehetett palus, lehetett vizenyős terület — mint a vogul *Ász-szim* és *já-szim* környéke is. Elhiszem Szabó T.-nak azt az észleletét, hogy jegyzeteiből — mint mondja — „az is kitűnik, hogy nagyon sok *szék* Három-székben is vizenyős területen fordul elő.“ (MNY. XXXV:171.)

És bármennyire nem értek is egyet Szabó T.-nak a *Székes-fehérvár* szó eredetéről és a *szék*, *székes* szó köznévi jelentéséről írt cikkeinek eredményeivel, nagyon is egyetértek avval a módszertani tanáccsal, mellyel Szabó T. bevégzi a *szék* és *székes* köznévi jelentéséről írott cikkét. Ez a tanács bizonyosan édes mindnyájónk számára így szól: „A felsorakoztatott bizonyítékok nyomán kapott végső eredmény pedig megint óva inti a helynévmagyarázót attól, hogy csak okleveles adatokra támaszkodva, helyrajzi ismeretek nélkül adjon tetszetős, de a közelebbi vizsgálat világánál csak ötletesnek bizonyuló magyarázatokat és ezzel akaratlanul is tévedésbe ejtse a nyelvészetben kevésbé járatos kutatót.“

Ez idézett sorok ellen csak annyi a panaszom, hogy jó magyarsággal így kellett volna írni: „inti a helynévmagyarázót, hogy ne csak okleveles adatokra . . .“ és „ . . .tévedésbe ne ejtse . . .“ Különben — mondom — Szabó T.-nak ezt a tanácsát én kemény hangúnak ugyan, de nemcsak bölcsnek, hanem követni valónak is tartom, sőt még meg is toldom:

Nem elég az „okleveles adatok“-at adó polcok mellől az archívumok celláiból kimenni Isten szabad ege alá „helyrajzi ismeretek“ és „közelebbi vizsgálat“ végett, hanem még ott is minél messzebb kell menni a háztól, ha ugyan földrajzi tulajdonneveket nemcsak gyűjteni, hanem magyarázni is akarunk. Az *Ormányság* szó eredetét sem lehetett volna megfejtetni, ha a Dráva mellől el nem mentünk volna a Sárrétre, azután meg a lúdbél, kacsabél módjára kacsakaringós Ob folyó mellékre. (MNY. XXVII: 276—284 és NNyv. I:257—62.) Földrajzi tulajdonnevek gyűjtésén ek még lehet földrajzi határt szabni, de tudományos, nyelvtörténeti magyarázatjuknak nem igen, ha csak — mint Szabó T. becsülni való bátorsággal mondja — tévedésbe nem akarjuk ejteni „a nyelvészetben kevésbé járatos kutatót.“ Azok a *szék*-re és *székes*-re vonatkozó adatok, melyekkel Szabó T. Erdélyből megtoldotta (a MNY. XXXV. kötetbeli cikkében) az Oklevélszótár adatait, igen becsesek, mint mindennémű hiteles adat az, s gyűjtőjüket dicséret illeti meg. De azok az adatok még nem viszik előbbre azt a magyarázatot, melyet Szabó T.-val együtt mi is meg lehettünk volna az Oklevélszótárban, azt nevezetesen, hogy a vizenyős tájakon lévő *Szék*-eknek jelentésük

ez volna: „*loca vadosa, paludosa, lutosa, sumpfiger, schlammi-ger Ort.*“ Ez a köznévi értelmezés, melyet Szabó T. erősíteni akart két idézett cikkével — látjuk — téves. Hogy a *szék* ~ *szik* eredetig eljussunk, bizony át kell néznünk Erdély kies völgyei közül az Alföld tengersík vidékére is, onnét pedig túl kell ugranunk az Uráknak szent kövén is, akármilyen magas.

Mikor a Magyar Nyelvtudományi Társaságban előszóval előadtam itt közölt fejtegetéseimet, utána egyik tudós hallgatóm ezt a kérdést intézte hozzám: lehet-e a *szív* szó -k képzős származéka *szik* alakú? Azt feleltem:

— A *tő-töve* ragozású szónak származéka nem *töveke*, sem nem *töveke*, hanem *tőke*; így a régi *szt.:szíve* ragozású szónak -k képzős származéka nem *szívk*, sem nem *szívek*, hanem *szik*.

Másik tudós hallgatóm ezt kérdezte: ha a *szék* ~ *szik* a *szí(v)* származéka, miért nem mondják az „ember *szív-e*“ helyett azt, hogy az „ember *szék-e* ~ *szik-e*“? Erre ezt feleltem:

— A „hordó *szád*-ja‘-, „barlang „*szád*-ja‘, „völgy *szád*-ja‘-stb.-beli *szád* (~vogul *szúnt*)“ szó — ezt még tán Draganu sem kétli — a *száj* szó régibb *szá* alakjának (vö. *szá-m*) -d képzős származéka. A *szád*, *száda* épügy előfordul helynevekben is, mint a *szék* ~ *szik*. De ahogyan testrésznévül *száj* helyett nem alkalmazzuk az „Öffnung“ jelentésű *szád* szót, úgy testrésznévül már *szív* helyett sem mondjuk a „Kern“, „Mark“, „Wasserbett“ stb. jelentésű *szék* ~ *szik* szót. (A vogul *szúnt*: „Öffnung“ sem testrész neve már).

Mindezt a látszólagos különösséget megmagyarázza a magyar szófejtések alkalmával oly sokszor tapasztalható jelentésmegosztás.

A nyelvtudósok a *szék*-tavak-beli *szék*-et mindnyájan más eredetűnek tartják, mint a tojás-*széke*-beli *szék*-et. Czuczor—Fogarasi szerint ez utóbbi *szék* ~ *szik* „ami eredeti jelentését illeti . . . a *szíjat*, *szívosat* jelentő szókkal némileg rokonnak látszik, mennyiben mind a fa, mind a tojás szíke bizonyos szívossággal, rugalmassággal bír.“ Arra, hogy a *Szik-tó*-beli *szik* a *szí(v)* származéka lehetne, nem is gondol, de azt már nem tartja lehetetlennek, hogy a „tojás széke“-féle *szik*-et nem csupán a *szíj*, *szívos* szóval, hanem a *szív*-vel is „lehetne rokonítani“. Ez a gyanítás persze nem fér össze Czuczor—Fogarasinak avval a Budenz-től vett állításával, hogy a *szik* a finn *sisze*, *siszeksze*, *siszüksze* (sisä, sisäксе-, sisukse-) „törzs, intestinum“ szótövekkel egyeztethető. Munkácsi és Sebestyén Gyula — mint említettem — jövevény szónak tartja a *szik*-et. Bárczi Szófejtő Szótára szerint a tojás-*széke*-beli *szék* „eredete ismeretlen, finnugor származtatása elfogadhatatlan“. Ettől a *szék*-től — mint mondtam

— Bárczi is különválasztja a 'natrium', 'Natron' *szik*-et, s eredetéről annyit ír: „eredete ismeretlen, finnugor és árja magyarázata nem fogadható el.“ Azt a gondolatot, hogy a *szügy* és *szegy* is a *szí(v)* származéka, Bárczi megtalánozza, s a *szügy*-ről és *szegy*-ről is azt jegyzi meg elsősorban, hogy „eredete ismeretlen.“

Amint Szabó T.-nak egyik cikkéből olvasom (MNy. XXXV.) a földrajzi nevekbeli *szék*-kel sikertelen próbálkozott Draganu is: ez meg *sz á r a z n a k* gondolta, amit Szabó T. sárosnak.

Mészöly Gedeon.

Verfasser beweist auf sprachgeschichtlichem Grund die Unrichtigkeit jener Szabó T-s Etymologie, die das Vorglied des Compositums *Székes-Fehérvár* (Stuhl-Weissenburg) aus einem Wort *szék* mit der Bedeutung 'Sumpf' ableitet. Verfasser bringt neuere Beweise dafür, dass Stuhlweissenburg als eine alte Residenzstadt nach dem königlichen Thron (Stuhl=*szék*) benannt wurde. Szabó T. meint irrigerweise, dass das Wort *szék*, welches in Teich- und Flussnamen öfters vorkommt, ursprünglich 'lutum'; 'Sumpf' bedeuten sollte. Verfasser führt mit Hilfe ungarischer und ob-ugrischer Daten aus, dass die Bedeutung des Teich- und Flussnamens. *Szék* ~ *Szík* ursprünglich 'alveus' < 'cor' (Wasserbet ~ Inneres ~ Herz) war. Diese sprachliche Erscheinung ist ein Andenken der anthropomorphen Redensart.